

تأثیر فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان

□ معصومه نبی زاده *

چکیده

بدون تردید فضای مجازی تسهیلات فراوانی را برای کاربران به ارمغان آورده که در زندگی افراد و جامعه تأثیرات عمیقی به جا گذاشته است. علی رغم اینکه فواید و مضرات آن را برای تمام سنین، نمی توان نادیده گرفت، اما مهمترین تأثیر فضای مجازی بر کودکان در حوزه تربیت دینی آنها عمدتاً تأثیر منفی می باشد؛ این تأثیرات می تواند در قالب های مانند تهدید حریم خصوصی، هویت های کاذب، انزوا طلبی، عدم رعایت آموزه های اخلاق اسلامی و اعتیاد به بودن در فضای مجازی بروز و ظهور پیدانمایند. در این مقاله تلاش گردیده، با روش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه ای و دیجیتالی، چالش های فضای مجازی فراروی تربیت دینی کودکان بررسی شود؛ و به هدف کاهش آسیب های فضای مجازی به ویژه بر کودکان، راهکارهای را جستجو نمایند تا با استفاده از آن راهکارها، آسیب های استفاده از فضای مجازی را برای کودکان به حداقل رسانده و این تهدید را به فرصت تبدیل نماید. راهکارهای مانند فرهنگ سازی درست استفاده کردن از فضای مجازی، آموزش و آگاهی دادن به متولیان و کودکان، نظارت و همراهی والدین با فرزندان و نیز تقویت باورهای دینی در فضای سایبری برای کاهش آسیب های این محیط بر روی کاربران مخصوصاً کودکان در تربیت دینی شان احصاء شده است.

کلید واژه ها: فضای مجازی، تربیت دینی، تربیت، کودک

---

*. کارشناسی تعلیم و تربیت.

مقدمه

فضای مجازی امروزه جزء لوازم زندگی بشر گردیده و یکی از ابزار فعالیت وی محسوب می گردد، فضای مجازی امری متفاوت است که در همه جا می تواند حاضر باشد و فلسفه وجودی آن تسهیل کننده روابط افراد با یکدیگر می باشد. این ابزار می تواند تاثیرات مثبت و منفی فراوانی در زندگی بشر از جمله در امور تربیتی، به ویژه تربیت کودکان داشته باشد. این محیط علی رغم فواید زیادی که دارند، با این وصف نمی توان از اثرات مخرب جسمی، روحی، آموزشی، دینی، تربیتی و... فضای مجازی بر تمام کاربران مخصوصاً کودکان (با توجه به تاثیر پذیری آنها از این فضا و عدم درک درست از آن و نیز عدم قدرت تفکیک بین مجازی و واقعی بودن داده های این فضا) بیشترین تأثیر را به جا خواهد گذاشت.

در شرایط فعلی شاید کسی نتواند ادعا کند که کودکان شان از فضای مجازی فاصله دارد، زیرا شرایط به گونه ای است اگر کودکی ابزار فضای مجازی همچون گوشی هوشمند، تبلت، لپ تاب و... در اختیار نداشته باشد در بین هم سن و سالان و هم قطاران اش احساس شرمندگی خواهند نمود؛ حتی اگر کودکی مثلاً در یک مهمانی فامیلی حضور یابد، در صورتی که از امکانات مذکور و بازی های آن بی بهره باشد، یقیناً برای کودک و والدینش احساس ناخوشایند دست خواهد داد. بدین جهت تلاش خواهند نمود که چنین وسایلی را فراهم نموده و از آن استفاده نمایند، واقعیت های عینی نیز حاکی از آن است که درصد زیادی از کاربران را کودکان تشکیل می دهند.

با این وصف و با توجه به اهمیت تربیت کودکان ضروری است، نوع استفاده از امکانات فضای مجازی و داده های آن به دقت مورد توجه مسئولان فرهنگی تربیتی و هم والدین قرار گیرند، تا از این وسیله ها، استفاده درست در حوزه تربیتی کودکان انجام گیرد و در نتیجه کاربران به ویژه کودکان کمترین آسیب را از این طریق متحمل گردد.

بدرک این واقعیت که اگر تا چند سال قبل فضای مجازی نه این قدر توسعه یافته بود و نه تا این حد احساس نیاز می شد، بلکه دانش آموزان و کودکان مخصوصاً در مدارس از آن منع می شد، اما با

آمدن اپیدمی کرونا؛ به اجبار و ناخواسته فضای مجازی به کمک مریبان آمده جزء جدا ناپذیر ابزار آموزشی گردیده است؛ این کار علی رغم فوایدی که در امر آموزش داشته و دارد اما اثرات مخرب روحی و جسمی و حتی آموزشی را برای کودکان به ارمغان خواهد آورد.

از جمله اثرات فضای مجازی، اثرگذاری آن در حوزه تربیت دینی کودکان است، و از آنجا که فضای مجازی خواستگاه غربی دارد نگرانی های بسیاری برای خانواده های جامعه اسلامی پدید آورده است و امروزه به یکی از دغدغه های بزرگ خانواده ها و مجامع فرهنگی دلسوز تبدیل شده است.

هجمه ها و انحرافات تربیتی و اخلاقی از طریق فضای مجازی این مطلب را همواره در اذهان فعالان عرصه تربیت به ویژه والدین مهم جلوه می دهد که باید هرچی سریع تر راهکارهای مقابله با انحرافات احتمالی فضایی مجازی و رسانه ای، ارائه و عملیاتی شود تا تربیت کودکان هم چنان در محیط حقیقی خانه و مدرسه و اجتماع و متناسب با فرهنگ اسلامی صورت بگیرد، نه آن که کودکان و نوجوانان جوامع اسلامی تحت فشارهای شدید و بمباران نظام رسانه ای و فضای مجازی غربی تربیت گردد. فضای مجازی با مزایا جذابیت هایی بی شماری که دارد، اما این مزایای جذاب و منحصر به فرد آن ها نباید افراد را از معایب آنها غافل بدارد.

به همین سبب بر همگان از جمله کارشناسان مسائل فناوری و اطلاعات و ارتباطات، پلیس سایبری و بیشتر از آن بر پدران و مادران واجب است تا آگاهی خود را در مورد تهدیدات و آسیب های ناشی از فضای مجازی افزایش دهند و اقدامات لازم را در این زمینه اجرایی نمایند (صالح زاده و احمدی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۴)

این تحقیق در صدد شناخت و بررسی آسیب های فضای مجازی در حوزه تربیت کودکان می باشد، و به هدف کاهش آسیب های فضای سایبری در تربیت دینی کودکان دنبال راهکار عملی است تا با شناخت و اتکا بر آن راه حل ها، چالش های فضای مجازی در عرصه تربیت دینی کودکان را به فرصت تبدیل نماید. لذا مقاله حاضر در پی پاسخ به سئوالات ذیل است:

تأثیر و تأثر فضای مجازی بر دین داری کودکان چه گونه است؟

چگونه می توان تهدیدات فضای مجازی را به فرصت در جهت تربیت دینی کودکان تبدیل نمود؟

چه راهکارهای برای در امان ماندن کودکان از مضرات فضای مجازی وجود دارند؟

به نظر می رسد فضای مجازی یکی از ابزارهای ارتباطی اثر گذار در زندگی انسانها، از جمله در تربیت دینی کودکان می باشد که علی رغم اثرات منفی آن در تربیت دینی کودکان، می توان با راهکارهای عملی و علمی در تربیت دینی کودکان از آن بهره برده و از مضرات آن جلوگیری نمود. در تدوین این مقاله از روش توصیفی - تحلیلی و با شیوه کتابخانه‌ای و دیجیتالی بهره جسته شده است.

هدف از نوشتار مقاله حاضر استفاده بهینه از فضای مجازی برای تربیت دینی کودکان است. ضروری است تاثیرات مثبت و منفی فضای مجازی و راهکار و راه حلی که بتواند از فرصت فضای مجازی استفاده نمود و از مضرات آن در امان ماند بررسی گردد.

(۱) مفهوم شناسی

قبل از پرداختن به بحث اصلی مقاله، برای آنکه درک درست از مطالب آتی وجود داشته باشد لازم است مفهوم برخی از واژگان تبیین گردد که در این جا به برخی آنها پرداخته می شود.

۱-۱. تربیت

باتوجه به کتب لغت می توان گفت واژه «تربیت» مصدر باب تفعیل و دارای سه ریشه می باشد (خطیب، ۱۴۱۵ق: ۲۳) تربیت اگر از «ربا، یربو» باشد، معنی رشد کردن و بر آمدن و قد کشیدن و بالیدن است. ابن منظور در لسان العرب می گوید: «ربا الشیء یربور و رباء: زاد و نما» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ج ۱: ۳۰۵). و اگر تربیت برگرفته از «ربی، یربی» باشد، معنایش افزودن، پروراندن، برکشیدن، برآوردن، و ریانیدن و تغذیه کودک است. اما اگر تربیت از ریشه «رب، یرب» باشد، به معنای پروردن، سرپرستی و رهبری کردن، رساندن به فرجام، نیکو کردن، به تعالی و کمال رساندن، ارزنده ساختن، از افراط و تفریط در آوردن، به اعتدال بردن، استوار و متین کردن خواهد بود (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ق، ص ۱۸۴).

۱-۲. کودک

شاید در نگاه نخست، تعریف کودک بسیار آسان جلوه کند و گفته شود تعریف واژه کودک از

بدیهیات بوده و مصادیق آن واضح است؛ اما بر عکس، ارائه تعریفی که بتواند تمامی جنبه های حیات اجتماعی و به ویژه حقوقی کودکان را در بر بگیرد، به هیچ وجه آسان نیست؛ و به عبارت دیگر، ارائه سن معینی برای دوران کودکی چندان ساده نیست و معیار واحد سنی در مورد کودک وجود ندارد (حسینی خواه، ۱۳۸۹، ص ۳۴).

مشهور فقهای امامیه سن بلوغ را در پسر ۱۵ سال و در دختر ۹ تمام قمری می دانند؛ قانون مدنی ایران به تبع از نظر مشهور سن قانونی و بلوغ را چنین مقرر داشته است: «سن بلوغ در پسر ۱۵ سال قمری تمام و در دختر ۹ سال تمام قمری است».

۳-۱. فضای مجازی و سایبری

سایبر^۴ واژه ای برگرفته از kyber nate به معنای سکاندار یا راهنماست. فضای سایبر یا فضای مجازی^۵ در تعریف برخی از نویسندگان عبارت است از: «مجموعه ای از ارتباطات درونی انسان ها از طریق رایانه و وسایل مخابراتی بدون در نظر گرفتن جغرافیای فیزیکی» به عبارت بهتر سایبر محیط الکترونیکی واقعی است که ارتباط انسانی به شیوه ای سریع، فراتر از مرزهای جغرافیایی و با ابزار خاصی در آن مستقیم و زنده روی می دهد. مجازی بودن این فضا به معنای غیر واقعی بودن آن نیست زیرا در این فضا همان ویژگی هایی که در تعاملات دنیای واقعی انسان وجود دارد، حاکم است. فضای سایبر در واقع یک محیط است که ارتباطات در آن انجام می شوند نه صرف مجموعه ای از ارتباطات. از سوی دیگر این ارتباطات گرچه ممکن است در همان حال برخط^۶ نباشد اما همواره زنده، حقیقی و مستقیم است. (انصاری، ۱۳۹۱، ۴۱۷).

به عبارت دیگر فضای مجازی، محیط الکترونیکی یا محیط شبکه ای از کامپیوترها است که با استفاده از جلوه های سمعی و بصری سعی می کند اشیاء و واقعیت های سه بعدی جهان واقعی را مشابه سازی کند (شکوهی و اصغرزاده طالبی، ۱۳۹۷، ص ۱۲).

جذابیت ها، قابلیت ها و ویژگی های خاص فضای مجازی آن را به محیطی برای تعاملات

۴. cyber

۵. cyber space.

۶. ok Line .

اجتماعی مبدل کرده است، جهان مجازی شکل دیگری از جهان واقعی است؛ بنابراین این، این دو جهان دارای عناصر اولیه مشترک هستند و تنها چگونگی، جنس و منقش این عناصر با یکدیگر متفاوت است. پس اصول حاکم و مهارت فنی و رفتاری لازمه‌ی تعامل در این محیط است (صالح زاده، احمدی، ۱۳۹۲، ص ۱۲۷).

۲) چالش‌های تربیت دینی در فضای مجازی

در طول تاریخ، رسانه‌های ارتباطی گوناگون مورد استفاده جوامع بشری واقع شده‌اند. برخی از این رسانه‌ها مانند زبان انسانها، از رسانه‌های ارتباطی طبیعی و برخی دیگر مثل ملاقات و نشانه‌ها و نمادهای گوناگونی مانند صدای طبل، مشعل یا دود جنبه‌ای قراردادی دارند و برخی نظیر مطبوعات تلویزیون و سینما که امروزه آنها رسانه‌های ارتباط جمعی یا توده‌ای گفته می‌شود، چون ساخته انسان هستند، مصنوعی محسوب می‌شوند (اشرفی و کاظم پور، ۱۳۸۶: ۷۹) آنچه مهم است ذکر این نکته است که رسانه و کارکرد‌های آن مانند شمشیر دولبه، گاهی مورد سوء استفاده قرار گرفته و در جهات منفی از آن بهره گرفته شده است.

بدیهی است فضای مجازی فی نفسه، خطر ساز و آسیب‌زا نیستند، بلکه استفاده نادرست از آن و بهره‌گیری از آن در راستای اهداف شیطانی و ضد دینی توسط برخی جوامع، باعث ایجاد مشکلات در حوزه‌های مختلف، مخصوصاً در زمینه‌ای تربیت دینی کودکان و نوجوانان شده است. کودکان که ذهن‌شان خالی از هر دانشی است بسیار اهمیت دارد که چه چیزی در ذهن نقش بیند زیرا دانسته‌های کودکی ماندگار می‌ماند و شخصیت‌شان بر اساس آن شکل می‌گیرد «التَّعْلِيمُ فِي الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ عَلَى الْحَجَرِ» (حسینی، ۱۴۱۴ ه. ق، ج ۷، ص ۵۵۱).

امام علی (ع) در اهمیت دانش اندوزی در کودکی می‌فرماید: «تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ صَغَارًا تَسُودُوا بِهِ كِبَارًا» در کودکی دانش بیاموزید تا در بزرگی به آن شرافت یابید (شیرازی، ۱۴۲۹ ه. ق، ج ۳، ص: ۲۷۶). بعد از اهمیت دانش آموزی در کودکی، بر اساس آموزه‌های اسلامی به محتوای آموزش نیز باید توجه ویژه نمود، رسول اکرم (ص) در حدیثی فرموده است: «اَفْتَحُوا عَلَي صَبِيَانِكُمْ اَوَّلَ كَلِمَةٍ لَا اِلَهَ اِلَّا اللهُ» نخستین کلمه‌ای که به زبان کودکان می‌آورد کلمه لا اله الا الله {توحید} باشد (شیرازی، ۱۴۲۹

ه ق، ج ۳، ص: ۴۳۰). قرآن کریم تربیت درست اهل خانواده را که از آتش جهنم به دور باشد از وظایف والدین معرفی نموده است: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا (تحریم، آیه ۶).

بنابر این تربیت کودکان بر اساس آموزه های اسلامی از اهمیت ویژه برخوردار است اما در عصر حاضر، بعضی از ویژگی های فضای مجازی زمینه را برای سوء استفاده از آن فراهم آورده است که در این قسمت به برخی از ویژگی ها اشاره می گردد.

۲-۱. در خطر بودن حریم خصوصی

حریم خصوصی یکی از ارزشمندترین مفاهیم نظام های حقوقی توسعه یافته است. حق بر حریم خصوصی در زمره مهم ترین حقوقی است که ارتباط تنگاتنگی با کرامت انسانی دارد. حریم خصوصی مفهوم سیال است که امروزه از جمله آزادی اندیشه، کنترل بر جسم خود، خلوت و تنهایی در منزل، کنترل بر اطلاعات راجع به خود، آزادی از نظارت دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر تفتیش ها و تجسس ها را شامل می شود (انصاری، ۱۳۸۳، ص ۲-۵).

یکی از مهمترین چالش های فضای مجازی تهدید و معرض خطر قرار دادن حریم خصوصی افراد است. امام رضا(ع) در این باره فرمود: «إِيَّاكَ وَ مَكَاشَفَةَ النَّاسِ» بر حذر باش از پرده دری و هتک حرمت دیگران (کلینی، ۱۴۲۹، ج ۴، ص: ۳۴۳).

حریم خصوصی به اندازه ای اهمیت دارد که احترام به آن امروزه از مرزهای سنتی دین و اخلاق فراتر رفته و در بیشتر کشورهای جهان، ضمانت های قانونی پیدا کرده، اما با گسترش شبکه وب، این حق با تهدیدات جدی و فراملی مواجه شده است (محمدی، ۱۳۹۰: ۳۵).

حریم خصوصی افراد آن قدر اهمیت دارد که احترام به آن در قرن حاضر از مرزهای سنتی دین و اخلاق فراتر رفته و در بیشتر کشورهای جهان ضمانت قانونی پیدا کرده است؛ اما شئون انسانی و اهمیت حفظ آن در فضای مجازی و امنیت اطلاعات مبادله شده با چالش هایی مواجه شده و سلامت اخلاقی و حتی جسمانی کودکان و نوجوانان در جامعه به مخاطره افتاده است. غالب والدین نیز به دلیل عدم آشنایی با اینترنت و ظرفیت های شبکه های اجتماعی فضای مجازی و فناوری نوین

ارتباطی، از رفتارهای آنلاین فرزندان شان در فضای مجازی اطلاعی ندارند. همین مسئله راه را برای صیادان اینترنتی باز میکند تا راحت تر بتوانند وارد حریم خصوصی خانواده شوند (شجاعت علی و عرفانی، ۱۳۹۷، ص ۶۱).

۲-۲. هویت دروغین

از نظر صاحب نظران جامعه شناسی، شکل گیری هویت افراد تحت تأثیر منابع گوناگونی است. عمده ترین این منابع خانواده، رسانه های گروهی، مدرسه و همسالان است. از میان رسانه های گروهی، فضای مجازی با توجه به نفوذ گسترده و فراگیر آن، اهمیت ویژه ای یافته است. گسترش فضای مجازی موجب شده است که شکل گیری نظام شخصیتی و هویت افراد، تحت تأثیر عوامل متعدد و گاه متعارض قرار گیرد (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷ ص ۹۷)

از دیگر چالش های فضای مجازی پنهان بودن واقعیت و دروغین بودن هویت است. حضور در اینترنت دروغگویی و پنهان کردن هویت واقعی را به دنبال دارد چرا که در این فضا هرکس با هویت واقعی وارد فضای سایبر گردد ممکن است مورد سوء استفاده قرار گیرند، بنابر این مجبور است هویت واقعی خودش را مخفی نماید (جعفریان یسار، خدایاری، و حسن زاده، ۱۳۹۵ ص ۱۹). کاربرد در فضای مجازی همواره با مخاطبانی روبرو است که هویت اصلی آنها در هاله ای از ابهام قرار دارد. به همین دلیل مسئله اول در موضوع اخلاق در محیط مجازی این است که هویت چگونه تعریف شود و این که رویکرد کوچ کردن انسان به فضای دیجیتال در کدام چارچوب فرهنگی-فکری صورت میگیرد (جهانگرد و یازری، ۱۳۹۰: ۵۰).

صیادان اینترنتی افراد آگاه و آشنا با فناوری های نوین هستند که با هنرمندی تمام خود را افرادی موجه معرفی می کنند و چون در فضای مجازی امکان شناسایی آنها وجود ندارد، از کاربران ساده و نا آشنا به این محیط سوء استفاده می کنند (صالح زاده و احمدی، ۱۳۹۲ ص ۱۲۸). بدون شک به دام انداختن کودکان راحت ترین صید در دریای فضای مجازی با جذابیت های که دارند برای صیادان این محیط خواهد بود.

۳-۲. نابود کننده اخلاق اسلامی

یکی دیگر از چالش های فضای مجازی به خصوص در عرصه ی تربیت، زمینه سازی برای از بین بردن عفت عمومی و نابود کردن ریشه های اخلاق اسلامی است. در پشت پرده بسیاری از بازی های رایانه ای و انیمیشن های غربی علاوه اهداف اقتصادی اهداف پیدا و پنهان فرهنگی و عادی جلوه دادن بسیاری از ناهنجاری های دینی و اجتماعی نهفته است.

تغییرات فناوری، ارزش ها و هنجار های اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است. یکی از چالش های فراروی فرهنگ ها، برخورد با این پدیده است. در واقع ورود اینترنت همراه با ارزش های غربی، چالش های جدیدی را در کشورهای دیگر به وجود آورده است (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷ ص ۹۴).

کسانیکه در استفاده از فضای مجازی افراط می کند به جای این که به دنبال ارتباط برقرار کردن با ارحام و فامیل باشند به دنبال چت کردن و دوستیابی در خارج از خانه هستند (جعفریان یسار، خداپایاری، حسن زاده، ۱۳۹۵ ص ۱۹)

ارتباط با فضای مجازی آثار سوء و مخربی بر اخلاق کاربران به ویژه کودکان و نوجوانان که هنوز شخصیت شان به طور کامل شکل نگرفته است، می گذارد. محیط های مجازی در معرض آسیب های ضد اخلاقی بوده و همه جوامع انسانی بر «ضد اخلاقی بودن» آن اشتراک نظر دارند که می توان از آن به «دایره ممنوعات جهانی» تعبیر کرد. فحشا و تصاویر اغوا کننده، قمار، دزدی هویت، هک کردن، ایمیل های دروغین به منظور اغوای مالی دیگران و دیگر جرم های مجازی، اموری است که همگان آن را جرم و ناهنجاری اجتماعی می دانند (خوارزمی، ۱۳۹۰: ۱۶).

از جمله آسیب های فضای مجازی این است که این فضا فرصت مناسبی برای ترویج عقاید، مذاهب آیین های ادیان غیر رسمی و ساختگی می باشد. چون امکان فعالیت آنان در سطح جامعه وجود ندارد به همین دلیل غالب موسسین و هواداران فرقه ها و مسلک های مختلف فضای مجازی را برای فعالیت و ترویج عقاید و نظرات خویش بر می گزینند و کاربرانی که از لحاظ عقیدتی و مذهبی ضعیف هستند به ویژه نوجوانان از حضور در این فضا دچار آسیب جدی خواند شد، زیرا این گروه در فضای مجازی به دلیل نداشتن قوه تجزیه و تحلیل کافی مواجهه با مفاهیم و اطلاعات انحرافی

و شبهه ناک و پائین بودن سطح دانش علمی و برخورداری از حد اقل آگاهی های دینی تأثیرالقائات دروغین و هجمه های فرهنگی قرار می گیرند (سروری، ۱۳۹۳: ۴۶-۴۷)

در مجموع، شواهد عملی در مورد رابطه اینترنت با زمان اختصاص یافته به خانواده نشان می دهد، اینترنت زمانی را که والدین و فرزندان با یکدیگر سپری می کنند، کاهش می دهند (شجاعت علی و عرفانی، ۱۳۹۷، ص ۵۷)

۴-۲. انزوای فردی و اجتماعی و فاصله گرفتن از خانواده

فضای مجازی در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت، جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت ها و وقت خود را در فضای مجازی می گذرانند، بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیر پا می گذارند؛ چراکه فرد، فعالیت های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت های فردی روی می آورد. نتایج پژوهش ها نشان داده که استفاده زیاد از فضای مجازی با پیوند ضعیف روابط اجتماعی مرتبط است. هم چنان تحقیقات نشان داده استفاده بی رویه از فضای مجازی موجب افسردگی و انزوای اجتماعی می گردند هر چند خود کاربران آن را قبول نداشته باشد، این رفتار اگر کنترل نگردد، در بلند مدت با جذابیت های که دارد کاربران مخصوصا کودکان را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین خواهد شد. امروزه با ورود وسایل و فناوری های جدید به عرصه خانواده-ها، شاهد این هستیم که والدین و فرزندان، ساعتها متمادی در کنار یکدیگر می نشینند، بدون آنکه حرفی برای گفتن داشته باشند، در شرایط فعلی، روابط موجود میان والدین و فرزندان به سردی گراییده است (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷، ص ۹۷-۹۸).

۵-۲. اعتیاد به اینترنت

یکی از آسیب های اینترنت، اعتیاد به آن است که در جامعه رو به افزایش است. اعتیاد به اینترنت می تواند مشکلات جدی تحصیلی و خانوادگی برای مخاطبان به وجود بیاورد؛ اگر استفاده کنندگان از اینترنت نتوانند به مدت یک ماه دوری از اینترنت را تحمل کنند، در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند (جعفریان یسار، خدایاری، حسن زاده، ۱۳۹۵، ص ۱۷). این نوع اعتیاد، آسیب های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی اقتصادی و تحصیلی را به دنبال خواهد داشت. اثر این عمل این

است که کاربران مخصوصاً کودکان به وظایف فردی و اجتماعی خود به درستی عمل نمایند بلکه تمام حواسش و وقتش را صرف فضای مجازی، بازی های رایانه ای و دیگر سرگرمی های آن نمایند و بدین ترتیب به بسیاری از فعالیت های مفیدش مانند درس و ورزش باز ماند که این آسیب بزرگی به حساب می آید.

۳) راهکار های تربیت دینی در فضای مجازی

در قسمت قبلی به برخی از مضرات و آسیب های فضای مجازی به اختصار پرداخته شد، حال به منظور پیشگیری و کاهش آسیب های فضای مجازی بر روی کاربران از جمله کودکان باید راهکارهای را جستجو نمود، که اگر راه حل های مورد نظر به موقع و به صورت مناسب اجرا گردد ثمر بخش خواهد بود. زیرا نمی توان فضای مجازی را به صورت کامل به روی کودکان بست اما باید تلاش گردد که از این وسیله ای ارتباطی استفاده بهینه صورت بگیرد.

یکی از راهکارها، فرهنگ سازی درست استفاده نمودن از محیط فضای مجازی، جلسات آموزشی از سوی متولیان امور فرهنگی و نیز کلاس های آموزشی جهت آگاهی دادن به والدین و نوجوانان درباره مزایا و معایب فضای مجازی است. راهکار دیگری که سادی ترین و در عین حال عملی و مفید نیز به نظر می رسد این است که والدین خود نیز احساس مسئولیت نموده و اوقات بیشتری با فرزندان در محیط بیرون از فضای مجازی اختصاص دهند تا فرزندان به علت کمبود احساسات عاطفی به سمت فضای مجازی سوق داده نشود یا کمتر وارد این محیط گردد، و در صورتی که کودکان در فضای مجازی حضور پیدا می کنند والدین نیز با آنها همراهی نمایند و بدین طریق هم کودکان احساس همکاری می نمایند و هم والدین وب گردی کودکان را تحت نظر قرار داده و به کودک شان نظارت می نمایند.

در این مورد از آماده سازی داده های که مطابق فرهنگ اسلامی و ملی باشد در فضای مجازی نیز نباید غفلت نمود و باید تلاش مضاعف نمود تا داده های فرهنگ اسلامی را در اختیار کاربران قرار گیرد. با این کار به جای انفعالی و مصرفی برخورد نمودن به حضور کودکان در محیط فضای مجازی، هم می توان مفاهیم دینی را در دسترس همگان قرار داد و هم کودکان را از خطر گرفتار شدن در مفاهیم

فرهنگی غیر اسلامی نجات داد.

راهکار دیگر، استفاده از آموزه های دینی از جمله امر به معروف و نهی از منکر به عنوان نوعی کنترل اجتماعی هر شخص می باشد که از این ظرفیت دینی جهت تربیت دینی کودکان بهره جست. آخرین راه حل هم شاید وضع قوانین سخت گیرانه جهت برخورد با مجرمین فضای مجازی باشد که کار بران و مخصوصا کودکان را به انحراف نکشاند، و در صورت ارتکاب مجازات گردد (صالح نژاد و احمدی ۱۲۹).

۳-۱. فرهنگ سازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضا مجازی

باتوجه به اهمیت موضوع و نقش کلیدی کودکان در آینده سازی جوامع، لازم است تمامی مسئولان و تصمیم سازان کشور از فضای مجازی و محتوای آن آگاهی کامل داشته باشند و بتوانند این فرایند را به طور مناسب کنترل کنند؛ چه این که فضای مجازی فضای دو سویه و دو قطبی است که می تواند آثار مثبت و منفی خود را به افراد منتقل کند. آن چه مهم است این خواهد بود که از این رهگذر بتوان از عناصر مثبت و مفید آن استفاده نموده و از امکانات فضای مجازی در جهت تربیت و پرورش هرچه بهتر کودکان بهره گرفت. در غیر این صورت و با غفلت و نا آگاهی، همین فضای مجازی می تواند تبدیل به عنصر مخرب و یک عامل خطر ناک در راه رسیدن به تربیت مطلوب باشد. طبق تحقیقات متعددی که در سالهای اخیر در این زمینه صورت گرفته است، نتایج بدست آمده نگران کننده بوده و آثار منفی زیادی بر افراد جامعه به خصوص کودکان و نوجوانان داشته است (شکوهی و اصغر زاده طالبی، ۱۳۹۶ ص ۱۶).

یکی از زمینه های که در تربیت کودکان در فضای مجازی موثر است، نبود فرهنگ سازی درست برای استفاده از امکانات فضای مجازی است. با توجه به این که اکثر فناوری های مدرن امروزی خاستگاه غربی دارد و متناسب با فرهنگ غرب طراحی شده است و بدون هماهنگی سازی با فرهنگ ملی دیگر کشورها وارد آنها شده اند و چالش های فراوانی در تناقضات فرهنگی ایجاد کرده است. شاید بتوان گفت بسیاری از امکاناتی که در فضای مجازی به کار گرفته می شود وابسته به بنگاه های اقتصادی است که هدف شان کسب درآمد به هر قیمتی می باشد، بسیاری از عمل کردهای شان حتی

با فرهنگ غربی هم سازگاری ندارد. لذا ضروری می‌نماید که فرهنگ‌سازی و استفاده درست از فضای مجازی به هدف اصلاح محیط تربیتی در فضای مجازی در دست‌ورکار متولیان امر قرار گیرد؛ اگر بتوانیم سطح فرهنگ مخاطبان و کاربران به ویژه کودکان و نوجوانان را در استفاده از فضای مجازی ارتقا بدهیم می‌توان انتظار موفقیت در تربیت دینی کودکان در این فضا را داشت.

اینترنت در جامعه ما (ایران) هنوز به دلیل تأخیر فرهنگی و نبود سواد کافی اینترنتی میان کاربران، کارکردهای اصلی و مهم خود را به دست نیاورده است. فرهنگ‌سازی استفاده بهینه از فضای مجازی به نوعی همان ایجاد حس مسئولیت‌پذیری بابت انتخاب گزینه‌های سالم به هنگام استفاده از اینترنت است. به عبارتی دیگر کودکان یاد می‌گیرند در برابر مسائل مختلفی که ممکن است در فضای سایبر تجربه کنند گزینه‌های شایسته‌ای داشته باشد. (شاهمرادی و ۱۸۷).

فضای مجازی به گونه‌ای است که در دسترس همگان بوده و افراد می‌توانند در دورترین نقاط از یکدیگر به کمک اینترنت و دسترسی به شبکه‌های مختلف و متنوع مجازی و ماهواره‌ای با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. در این گذر؛ جوامع بزرگتر و پیشرفته‌تر موقعیت را مناسب می‌دانند و با برنامه‌ریزی‌های از قبل انجام شده، سعی در اشاعه فرهنگ خود در سایر جوامع کرده و می‌خواهند فرهنگ خاص خود را جانی کنند؛ اتفاقی که امروزه به وفور مشاهده می‌شود و جوانان نوجوانان زیادی به تقلید از فرهنگ غرب روی می‌آورند؛ مسئله‌ای که همراه با آسیب‌های فراوانی برای آنان است (شکوهی و اصغرزاده طالبی، ۱۳۹۶، ص ۱۷).

۲-۳. نظارت و همراهی با فرزندان در استفاده از فضای مجازی

یکی از مهمترین عوامل مصونیت فرزندان در برابر اثرات مخرب فضای مجازی را می‌توان همراهی والدین در استفاده از فضای مجازی دانست. اگر والدین فرزندان‌شان را در برابر این تکنولوژی تنها بگذارند، آنها به احتمال بیشتر به بیراهه می‌روند، اما اگر خودشان پایه پای فرزندانشان آن‌ها را همراهی کنند، می‌توانند به آنها در تشخیص چاه از راه کمک کنند (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۰۴).

والدین باید جایگزین‌های برای بازی‌های رایانه‌ای و جذابیت‌های فضای مجازی برای فرزندان

شان داشته باشند. ورزش های مثل شنا، دوچرخه سواری، فعالیت های مثل قرائت قرآن، رفتن به مساجد و... می تواند فاکتور های باشد که کودکان را از محیط فضای مجازی دور نگهدارند و به سمت فعالیت های اجتماعی سوق داده و از انزوا اجتماعی و فردی خارج نماید.

تولید برنامه های مخصوص به کودک از جمله انواع کارتون ها و انیمیشن، وسایل بازی و اسباب بازی متنوع - حتی طراحی لوازم التحریر با طراحی فرهنگ اروپایی (چینی) که به وفور در همه جا مشاهده می شود - به صورت غیر مستقیم در خال القای فرهنگ خود به کودکان است که غفلت و ناآگاهی از سوی والدین و مسئولان کشور و نیز نهادهای فرهنگی جامعه، باعث می شود کودکان در این گرداب از پیش طراحی شده گرفتار مشکلات روحی - روانی و جسمی فراوانی شوند که که جبران آن مشکل خواهد بود (شکوهی و اصغرزاده طالبی ۱۳۹۷، ص ۲۰).

۳-۳. بصیرت بخشی و آگاهی دادن به کار بران

از دیگر آسیب های فضای مجازی، تنها بودن فرزندان در دنیای مجازی است. همان گونه که خانواده حساسیت خاصی در تنها بودن کودکان و نوجوانان در محیط برون از خانه دارند، دقیقا همان حساسیت را باید در فضای مجازی نیز داشته باشند و نگذارند آنها به تنهایی وارد دنیای مجازی شوند و برای عدم برانگیختن حساسیت شان در کنترل آنها، می تواند رایانه، تبلت، گوشی و... در فضای جلو چشم اعضای خانواده بگذارند و استفاده از رایانه و مانند آن باید همگانی باشد (جعفریان یسار، خدایاری، و حسن زاده، ۱۳۹۵ ص ۲۰).

قرآن کریم در زمینه ی اهمیت بصیرت بیان می دارد: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ». بگو: «این راه من است من و پیروانم، و با بصیرت کامل، همه مردم را به سوی خدا دعوت می کنیم! منزّه است خدا! و من از مشرکان نیستم!» (یوسف: آیه ۱۰۸). و نیز آیات ۱۹ و ۲۰ فاطر افراد آگاه و نا آگاه را غیر قابل مقایسه می معرفی نموده است. «وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ». چنان که مقایسه فضیلت نور با ظلمت را غیر قابل مقایسه دانسته است.

والدین وظیفه دارند با کودکان خود در مورد محتوای داده های فضای مجازی از قبیل پویا نمایی، بازی های رایانه ای و... صحبت نمایند که چه اموری واقعی و کدام غیر واقعی است و چه اثرات زیان

باری روی ذهن و مغز کودک به جا می گذارد.

۳-۴. تقویت سواد رسانه ای

دراین باره می توان گفت: یکی از راه حل ها برای اسیر نشدن کاربران به ویژه کودکان در دام آسیب های فضای مجازی، تقویت سواد رسانه ای می باشد. سواد رسانه ای عبارت است از نوعی درک متکی بر مهارت که بر اساس آن می توان انواع رسانه ها و تولیدات آنها را شناخت و از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد. سواد رسانه ای می تواند به مخاطبان و کاربران فضای مجازی بیاموزد از حالت انفعالی و مصرفی خارج شده و به معادله متقابل و فعالانه ای وارد شوند که در نهایت، به نفع خود آنان باشد (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷، ص ۹۹).

تقویت سواد رسانه ای شامل مریبان، والدین و خود کودکان و نوجوانان می گردد، در صورت که این گروه از سواد رسانه ای برخوردار باشند می تواند تا حدودی با تجزیه و تحلیل برای خودشان و توضیح آن برای کودکان اثرات مخرب آن را کمتر نمایند.

۳-۵. تکرار و تذکر

از نظر منطقی، تکرار یک ادعا هر گز نمی تواند جانشین دلیل و برهان برای آن شود، اما باید پذیرفت که تکرار؛ از نظر روانی موجب احساس در مخاطب می شود که گویا دلیل این ادعا در جای دیگری عرضه شده و مقبول واقع شده است. تکرار، مخاطب را خسته کرده و باعث تسلیم شدن او می شود (اسدی و حسین نژاد، ۱۳۹۷، ص ۹۴).

بهره گیری از روش ها و اصول تربیتی اسلام که از تدبیر در آیات قرآن کریم و سیره اهل بیت (ع) قابل استخراج است، می تواند به عنوان راهکارهای تربیتی در استفاده از فضای مجازی نیز مورد استفاده قرار گیرد. والدین و مریبان می توانند برای استفاده های مفید مریبان از فضای مجازی تشویق های مادی و معنوی در نظر بگیرند یا در عرصه بصیرت بخشی و ارتقای سطح فرهنگ روش های تکرار و تذکر بهره مند شوند. این روش ها می تواند راه تربیت صحیح کودکانرا فراهم آورد (نوروزی، کاظمی و شاهمرادی، ۱۳۹۶، ص ۲۰۵).

۶-۳. تقویت باورها دینی

بهترین راهکار که در مواجهه با آسیب‌ها و چالش‌های فضای مجازی می‌توان ارائه داد، تقویت عقاید و باورهای دینی است. این تقویت و استحکام بخشی، به ویژه درباره باورهایی که دشمن روی آنها تمرکز بیشتری کرده و سعی در تخطئه و یا انحراف کشیدن آنها دارد ضرورتر به نظر می‌رسد. یکی از کارآمدترین راه‌ها برای مقابله با اثرات منفی فناوری اطلاعات در فضای مجازی تربیت افراد به ویژه از کودکی، بر اساس اخلاق اسلامی و دینی است که افراد را از درون کنترل نموده و التزام قلبی می‌نمایند. یکی از اهداف اصلی بعثت پیامبران(ع) مخصوصاً پیامبر اسلام(ص) را تزکیه نفوس و تربیت انسانها و پرورش اخلاق حسنه می‌داند. قرآن کریم بیان می‌دارد: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ». و کسی است که در میان جمعیت درس نخوانده رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب(قرآن) و حکمت می‌آموزد هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند(جمعه آیه ۲)

۷-۳. تولید برنامه‌های مناسب کودکان بر اساس مبانی ارزشی و دینی

به دلیل اینکه هویت کودک هنوز شکل نگرفته است علاوه بر مضرات که اصل بودن در فضای مجازی روی جسم و روان کودک به جا می‌گذارد. محتوای آن نیز بسیار اهمیت دارد زیرا اکثر برنامه‌های که در دسترس کودکان قرار دارند محتوای شان فرهنگ تمدنی و اسلامی سازگاری ندارند چون اکثراً ترویج خشونت، بی‌حجابی و... می‌نمایند.

با این وصف، فضای مجازی امروزه از ضروریات زندگی بشر از جمله کودکان شده است و نمی‌توان از کنار به سادگی عبور کرد. بنابر این شایسته است مدیران فرهنگی جوامع اسلامی دست به کار شده برنامه‌های با محتوای که هم مبانی دینی سازگار باشند و هم جذابیت‌های کودکانه‌اش را همراه داشته باشد تولید نمایند با این دستور کار علاوه بر کار فرهنگی، تجاری سازی و آورده‌های اقتصادی نیز به همراه خواهد داشت. و از ظرفیت‌های داستان‌های قرآنی، قهرمانان ملی و... در جوامع اسلامی بهره ببرند.

از دیگر راهکارهای تربیت در فضای مجازی، بهره‌گیری از اصول تربیتی اسلامی است. بررسی آیات قرآن کریم و سیره اهل بیت (ع)، اصول و ضوابط و قواعد بسیاری را در عرصه تربیت تبیین می‌کند که همین اصول می‌تواند در عرصه فضای مجازی نیز مورد استفاده قرار گیرد. مانند تشویق، تنبیه و... در این روش والدین و مربیان می‌توانند با توجه به شرایط مخاطب او را به استفاده بهینه از فضای مجازی تشویق کنند و در صورت نیاز او را مورد بازخواست و تنبیه قرار دهد. در واقع هنگامی که فرزندان از جنبه‌های مثبت فضای مجازی (اینترنت) استفاده می‌کنند مورد تحسین قرارگیرد تا در دفعات بعدی به این روند ترغیب گردد (نوروزی، کاظمی و شاهمرادی، ۱۳۹۶، ص ۲۰۳).

نتیجه

از آن چه بیان شد می‌توان نتیجه گرفت؛ فضای مجازی با جذابیت‌های که دارد امروزه جزء جدانشدنی زندگی گردیده، زندگی فردی و اجتماعی افراد را در تمام سنین تحت تأثیر قرار داده است. از این میان کودکان با توجه به جذابیت‌های که فضای مجازی دارد، با توجه به اینکه کودکان درک درست از عدم واقعیت فضای مجازی ندارند و غالباً قدرت تشخیص بین واقعی و تخیلی بودن، داده‌های فضای مجازی را نیز ندارند؛ بدین جهت است که بیشترین تأثیر پذیری را آنها دارند. با اینکه نمی‌توان فواید و تسهیلاتی که فضای مجازی به بار آورده منکر شد اما نوع تأثیر گذاری فضای مجازی بر کودکان اگر راهکارهای دقیق سنجیده نشود، غالباً منفی بوده و اثرات زیان بار جسمی، روحی و فکری بر روی آنها دارند، یکی از این آثار می‌تواند در امور اعتقادی و دینی باشد.

نتایج تحقیق حاکی از آن است که فضای مجازی دارای ظرفیت‌های بالقوه فراوانی نیز می‌باشد که در صورت دارا بودن شرایط اثرات زیادی در شکل‌گیری شخصیت کودکان خواهد داشت و از آنها جهت دست‌یابی به اهداف بلند دینی و تربیتی بهره‌جست. راهکارهای برای کاهش اثرات مخرب فضای مجازی مخصوصاً تربیت دینی کودکان وجود دارند که اگر به موقع به اجرا گذاشته شود اثرگذار خواهند بود. راهکارهای از قبیل فرهنگ‌سازی درست استفاده کردن از محیط فضای مجازی، بصیرت‌بخشی، نظارت و صرف وقت بیشتر برای تربیت کودکان در خارج از فضای مجازی، تقویت باورهای دینی، بهره‌گیری از اصول تربیت اسلامی از جمله این راه‌هاست.

کتابنامه

قرآن کریم

- اسدی، امید، حسین نژاد، محمد، آسیب های فضای مجازی برای خانواده ها و راهکارهای مقابله با آن، نشریه مطالعات تربیتی واجتماعی قرآن و عترت، ۱۳۹۷، شماره ۲
- انصاری، باقر، حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۱۳۸۳، شماره ۶۶
- انصاری، محمد مهدی، جنگ واقعی در فضای مجازی، تهران، دفتر مطالعات و برنامه ریزی رسانه ها، ۱۳۹۱ ص ۴۱۷
- جعفریان یسار، حمید، خدایاری، ناهید، حسن زاده، لیلا، مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، زمستان ۱۳۹۵ دوره دوم، شماره ۴.
- جمال الدین، محمد بن مکرم ابو الفضل ابن منور، لسان العرب، بیروت - لبنان - دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ هـ.ق.
- حسینی خواه، سید جواد، تشبیه بدنی کودکان در نظام بین الملل حقوق بشر و فقه امامیه؛ قم، انتشارات مرکز فقهی ائمه اطهار، ۱۳۸۹، چاپ اول، ص ۳۴
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالعلم، ۱۴۰۴ ق، سروری، صدیقه سادات، آثار و پیامدهای ضای مجازی در جوانان، پایان نامه (جامعه المصطفی العالمیه)، ۱۳۹۴.
- شجاعت علی، عرفانی، محمدنظیر، آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان، ۱۳۹۷، شماره ۱۶
- شکوهی، صفورا واصغرزاده، پریسا، تأثیر فضای مجازی بر تربیت دینی کودکان، pure life

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی) 1397 شماره ۱۶
شیرازی، قدرت الله انصاری و پژوهشگران مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، موسوعة أحكام
الأطفال و أدلتها، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، قم- ایران، اول، ۱۴۲۹ هـ.ق،
صالح زاده، اکرم، و احمدی، حمیرا، آسیب های فضای مجازی در خانواده ایرانی، نشریه مجموعه
مقالات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۲، شماره ۲۸۶
کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، الكافي (ط - دار الحديث)، دار الحديث للطباعة و النشر، قم -
ایران، اول، ۱۴۲۹ هـ.ق .
نوروزی، مجتبی، کاظمی، ابولفضل، شاهمرادی، سیده فاطمه، راهکار های تربیت دینی در فضای
مجازی با تاکید بر آموزه های قرآن و سیره رضوی، مشهد، انتشارات رضوی، شماره ۱۹ ص ۱۷۸
واسطی، زبیدی، حنفی، محب الدین، سید محمد مرتضی حسینی، تاج العروس من جواهر القاموس،
دار الفكر للطباعة و النشر و التوزیع، بیروت - لبنان، اول، ۱۴۱۴ هـ.ق.

